

PLIKIŲ TARMĖS ŽODŽIO GALO DVIBALSIS

-ai¹

D. GARGASAITĖ

Plikiai (plikė) yra gyvenvietė 12 km į šiaurės rytus nuo Klaipėdos. Apylinkės tarmė priklauso žemaičiams donininkams ir yra jų ploto šiauriniame kampe.

1959 m. dialektologinės ekspedicijos metu, tyrinėjant tarmę Plikių, Pakamorių, Šimkų ir Šatrių kaimuose, buvo pastebėtas įdomus fonetinis reiškinyss— žodžio galo dvibalsio -ai išvirtimas -o.

Dvibalsio ai suvienbalsėjimą Klaipėdos ir Priekulės apylinkių tarmėje yra pastebėjęs A. Becenbergeris dar XIX a. pabaigoje. Suvienbalsėjusį dvibalsį ai A. Becenbergeris žymi *ā*, pvz.: *rankātas* „rankaitės“, *žēdāszei* „žiedaičiai“. Apie šio garso tarimą autorius sako, kad *ā* tariamas kaip *o*, linkęs į ilgą *a*. Kartais autorius girdįs aiškų, šviesų *o*².

Šį klausimą liečia ir R. Trautmanas, kalbėdamas apie prūsų ir kitų baltų kalbų dvibalsį ai. Jis sako, kad lietuvių kalbos tarmėse tvirtapradis dvibalsis ai gali virsti į *ā*, o šitas toliau į *ā*, plg. *āszkus* > *āszkus* > *āszkus*. Tačiau R. Trautmanas duoda ne tik tvirtapradžio (*dāks*), bet ir tvirtagalio (*vāks*) dvibalsio ai suvienbalsėjimo pavyzdžių. Čia pat autorius pastebi, kad taisyklė, jog gali suvienbalsėti tik tvirtapradžiai dvibalsiai, nėra griežta³.

Apie dvibalsio ai suvienbalsėjimą Klaipėdos apylinkių tarmėje yra rašęs ir V. Fenclau. Jis pažymi, kad šiaurinėje Klaipėdos tarmės dalyje *a* < ai yra ištariamas *o*, pvz.: *šī.mkš* ~ Šimkai, *rū.sš* ~ Rūsai, plg. *matš* ~ *matái⁴. Pagal nevienodą ai išvirtimą V. Fenclau Klaipėdos tarmę skiria į šiaurinę, kur ai > o, ir pietinę, kur ai > a; ir duoda šio reiškinio izoglosą. Pietinė Klaipėdos apylinkių tarmė kalba Ruņpiškė, Pėmpininkai, Švėpeliai, Lūžai, Pociai (?), Paugai, Alksniai, Eglėnai ir Smilgėnai. Barškiai, Sudmantai, Lypkiai, Diřvupiai, Leliai, Diņviečiai, Baūgštinkai, Jokšai ir Šatriai yra pirmieji paribio kaimai, kalba šiaurinė tarmė⁵.

¹ Pranešimas, skaitytas dialektologinėje konferencijoje 1959 m.

² Žr. A. Bezenberger, Litauische Forschungen, 13, Göttingen, 1882.

³ Žr. R. Trautmann, Die altpreussischen Sprachdenkmäler, 143, Göttingen, 1910.

⁴ Žr. W. Fenzlau, Die deutschen Formen der litauischen Orts- und Personennamen des Memelgebiets, 13, Halle, 1936.

⁵ „Die Isoglosse zwischen der Südmemeler und Nordmemeler Mundart:

Plikiai, Šimkai, Pakamoriai, Šatriai yra šiaurinės tarmės plote.

Minėti kalbininkai dvibalsio *ai* suvienbalsėjimo Klaipėdos apylinkių tarmėje nėra plačiau aiškinę ir nėra pastebėję *ai* virtimo *uo*.

Plikių apylinkės tarmėje žodžio galo dvibalsis *-ai* virsta *-uo* (tariama *o* su nežymiu *u* atspalviu) tuo atveju, jei jis stovi po kieto priebalsio, pvz.: *báltuō* ~ baltai, *gėruō* ~ gerai, *matuō* ~ matai⁶. Žodžio galo dvibalsis *-ai*, po minkšto priebalsio išvirtęs *-ei*, tariamas *e*, pvz.: *bjāurē*; *ši pavāsari bōva šalti bjāurē* ~ ši pavasari būvo šalta biaučiai; *grāžē*; *prėkuliškė grāžē kāl̃b* ~ priekuliškai gražiai kalba.

Žodžio galo dvibalsis *-ai* virsta *-uo*:

1. *a*-kamienių daiktavardžių daugiskaitos vardininko linksnyje, pvz.: *trīs bėrzuō* ~ trys beržai, *pėnkī sūnuō* ~ penki sūnai, *plōni rūbuō* ~ ploni rūbai.

2. *a*-kamienių įvardžių ir vardažodžių daugiskaitos įnagininke, pvz.: *su tuōs vaistuōs*; *mānē gėrkli rėk patėpī su tuōs vaistuōs* ~ manie „man“ geiklę reikia patėpti su tais vaistais; *su nāguōs*; *kāp, a su nāguōs īmsi* ~ kaip, ar su nagais īmsi; *pu pātaluōs*; *gulėk pu pātaluōs* ~ gulėk po patalais.

Greičiausiai, dėl analogijos *-ai* žodžio gale kartais virsta *-uo* ir po minkšto priebalsio, jei greta stovi žodis, turįs dvibalsį *-ai* po kieto priebalsio, pvz.: *su pėnkūōs*, *su kėtūruōs* : *su pėnkūōs vežėmuōs i kėtūruōs lōb ūkininkuō miēslus pū dīmuō vēštē* ~ su penkiaais vežimais ir keturiais liub ūkininkai mėslus pūdymo „pūdymui“ vēžti.

3. *o*-kamienių įvardžių ir vardažodžių vienaskaitos naudininke, pvz.: *švēsuō*; *aš esū vēžėmuōs krūvuōs pī miēneša švēsuō* ~ aš esū vežimūs krūvusi py „prie“ mėnesio šviēsai; *tuō rānkūō*; *kās tuō māna rānkūō* ~ kās tū māno raikai; *tuō mērguō* : *aš pasakī su tuō mērguō* ~ aš pasakysu „pasakysiu“ tū mērgai.

4. *o*-kamienių veiksmažodžių esamojo laiko II asm. formoje, pvz.: *sakuō*; *kān tu mānē sakuō* ~ kū tu manie sakai; *dėrbuō*; *kān tu vākār vēsō dēnō dėrbuō* ~ kū tu vakar visą dieną dirbai; *bōvuō* : *kūr tu bōvuō* ~ kū tu buvai.

5. Prieveiksniuose, padarytuose iš *a*-kamienių būdvardžių, pvz.: *gėruō*, *vuō-keškūō* : *aš mōku gėruō vuōkeškūō* ~ aš moku gerai vokiškai; *bāluō* : *lilijī bāluō žī d* ~ lilija baltai žyda „žydi“; *nėgėruō*; *mānē nėgėruō* ~ manie negerai „man negera“.

Medžiaga rodo, kad žodžio galo dvibalsio *-ai* virtimas *-uo* Plikių tarmėje yra ne morfologinis, o fonetinis reiškinys, nes virtimas, paprastai, vyksta įvairiose kalbos dalyse tam tikroje fonetinėje padėtyje, būtent, po kieto priebalsio.

Apskritai, dvibalsiai *ai* ir *ei* Žemaičiuose linkę suvienbalsėti. Tačiau reikia manyti, kad dvibalsių *ai* ir *ei* suvienbalsėjimas nėra senas. Mažvydo katekizme

Das Südmemeler Litauisch wird noch gesprochen in Rumpischken, Neuhoof, Schwepeln, Schuscheiken - Jahn, Podszeit - Stankus, Paugen, Bajohr-Mitzko, Eglienien und Schmillgienien. Auf der anderen Seite sind die ersten Vertreter der Nordmemeler Mundart die Ortschaften Barschken, Sudmanten-Trusch, Liebken, Clausmühlen, Löllen, Dinwethen, Baugskorallen, Gr. Jagschen und Schattern“. Žr. Ten pat, 16.

⁶ Transkripcija vartojama panaši į J. Aleksandravičiaus. Žr. J. Aleksandravičius, Kirtis ir priegaidė Kretingos tarmėje. — Lietuvių kalbotyros klausimai, 1, 97 — 106, Vilnius, 1957. Trumpųjų *i*, *u* paplatėjimas žymimas pagal V. Fenclau. Žr. W. Fenzlau, min. veik., 29 — 37.

jo beveik nėra. Manoma, kad tas suvienbalsėjimas ėmė rasti vėliau, jau po Mažvydo laikų⁷.

Plikių tarmės žodžio galo dvibalsio *-ai* išvirtimas, greičiausiai, bus nuėjęs toliau, negu kitur Žemaičiuose. Iš pradžių *ai* suvienbalsėjo ir vietoje *ai* imta tarti *a*. Toliau *a* bus išviręs į *ā*, plg. pereinamąjį garsą tarp *a* ir *o* Klaipėdos apylinkėje (Kaŭklininkai, Melnragė), pvz.: *vā'ks* ~ vaikas (V. Fenzlau žymimą *o* : *βy'ks* ~ vaikas⁸), kuris rodo pusiau įvykusį *a* vartimo į *o* procesą. Toliau balsis *o* galėjo šiek tiek sudvibalsėti, kaip ir kiti Plikių tarmės kirčiuoti galūniniai *o*, pvz.: *ān'ōs* ~ anōs, *ān'ō* ~ anō, *šāk'ōms* ~ šakōms „šakomis“.

Verta pažymėti, kad žodžio kamieno *ai* likimas yra kitoks: čia *ai* suvienbalsėja retai, pvz.: *dā'kta* ~ dáikto. Dažniausiai jis išlieka sveikas, pvz.: *kerdā'itis* ~ kerdáitis „piemenukas“, *pā'iks* ~ paikas „kvailas“, *vaikē'lis* ~ vaikēlis. Žodžio kamieno *ei* Plikių tarmėje suvienbalsėja dažniau, negu *ai*, pvz.: *rē'k* ~ reikia, *ē'it* ~ eiti, *patē'kte* ~ patéigti „papasakoti“, *léd* ~ léida „leidžia“, nors *vē'izu* ~ véizu „žiūriu“.

Taigi, Plikių tarmės žodžio galo dvibalsis *-ai* yra nuėjęs ilgesnį raidos kelią, negu žodžio kamieno *ai*, kadangi žodžio galo *-ai* seniau šioje tarmėje, kaip ir kitose žemaičių tarmėse, dėsningai yra suvienbalsėjęs. Reikia manyti, kad šitoks žodžio galo *-ai* vartimas *-uo* nėra senas reiškinys. Priešingai, jis yra rezultatas tolesnio dvibalsio *-ai* kitimo, kuris, greičiausiai, bus įvykęs jau po Mažvydo laikų.

КОНЕЧНЫЙ ДИФТОНГ *-ai* В ПЛИКЯЙСКОМ ГОВОРЕ

Д. И. ГАРГАСАЙТЕ

Резюме

Населённый пункт Пликай находится в 12 км к северо-востоку от города Клайпеды. Говор этого посёлка принадлежит к наречию жемайтов донининков.

Во время диалектологической экспедиции в 1959 г. в окрестностях Пликай было замечено интересное явление — изменение конечного дифтонга *-ai* в *-uo*.

В начале статьи даётся обзор литературы по этому вопросу (А. Бенценбергер, Р. Траутман, В. Фенцлау). Дальше указываются случаи, когда дифтонг *-ai* в конце слова может превратиться в *-uo*. Это изменение происходит во всех частях речи, когда *-ai* находится после твёрдого согласного (за исключением случая аналогии). Автор статьи приходит к выводу, что это не морфологическое, а фонетическое явление.

Процесс изменения *-ai* в *-uo*, вероятно, следующий: дифтонг *-ai* в конце слова монофтонгизировался (*ai* > *a*). Дальше *a* в данном говоре изменил-

⁷ Žr. J. Senkus, Pirmosios lietuviškos knygos tarmė. — Lietuvių kalbotyros klausimai, 1, 73, Vilnius, 1957.

⁸ Žr. W. Fenzlau, min. veik., 13.

ся в *o* (ср. переходный звук *ā* в окрестностях Клайпеды) и, наконец, *o* стал произноситься с чуть-чуть заметным оттенком *у*, как и все ударные *o* в пликяйском говоре.

Следует предполагать, что в пликяйском говоре конечный дифтонг *-ai* прошёл более длинный путь развития, чем *-ai* в других жемайтских говорах. Этот переход совершился, вероятно, уже после времён Мажвидаса (1547 г.).
